
Pracownia Bibliografii Staropolskiej

Biuletyn Polonistyczny 1/1, 5-14

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

INSTYTUT BADAŃ LITERACKICH PAN

PRACOWNIA BIBLIOGRAFII STAROPOLSKIEJ

Polska bibliografia retrospektywna ma swoją piękną tradycję i sławę, którą zawdzięczamy wysiłkom wielu pracowników, poczynając od Załuskiego. Zbieractwo i rejestracja w XIX w. wpływały z troski o zabezpieczenie bytu narodu, gdy państwo przestało istnieć. W tym założeniu praca nad bibliografią stawała się przejawem patriotyzmu. Ukoronowaniem wysiłków zapewniających Polsce wyjątkowe miejsce w świecie była „Bibliografia Polska” Estreichera, nie tylko „narodowa” pod względem zakresu materiałowego, obejmującego piśmiennictwo kraju i o kraju, ale także narodowa, bo stanowiąca w zamierzeniach i osiągnięciach autora monument najistotniejszych wartości narodu: jego języka i kultury. Jak wiadomo, szczególnie cenny wkład Estreicherów: Karola i Stanisława, przedstawia trzecia część „Bibliografii”, rejestrująca piśmiennictwo od XV w. do 1794 r., a to ze względu na pełność materiału, bogactwo dokumentacji bibliotecznej, zwłaszcza zaś z racji nieocenionych uwag adnotacyjnych dotyczących zawartości i powiązań opisywanego utworu.

Lecz zgodnie z niewzruszonym i najszlachetniejszym prawem postępu nowe pokolenia dorzucają, poprawiają, w inny sposób ujmują to, co zostało im przekazane. Więc też w latach międzywojennych nauka zgłaszała nowe postulaty pod adresem bibliografii, ponieważ tymczasem wykształciły się nowe narzędzia, nowe metody, a zarazem wzrastał dorobek naukowy w dziedzinach humanistycznych, korygujący niektóre dawne ustalenia, jak i też poszerzał się zasięg materiału bibliotecznego. Wyrosłe w osobną dyscyplinę księgoznawstwo szło na pomoc bibliografii, która z kolei zyskiwała autonomiczną pozycję w rodzinie nauk, rozbudowując swoje założenia teoretyczne.

Nic dziwnego, że z różnych stron zgłaszano dezyderaty pod adresem bibliografii retrospektywnej, wytyczając jej nowe -

służebne w odniesieniu do nauk historycznych i księgoznawstwa, a własne, jeśli idzie o metody i założenia - zadania. Wytyczne i szeroki plan prac w zakresie bibliografii retrospektywnej/co prawda, zacieśniony do XVI w., lecz z perspektywami, które można było przenieść i na okresy późniejsze/ znalazły sformułowanie w referacie Kazimierza P i e k a r s k i e g o „Zadania Bibliografii Polskiej XVI w.” /IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie, Warszawa 1936/.

Rola bibliografii retrospektywnej niepomniernie wzrosła z chwilą powstania zmian metodologicznych w dziedzinie humanistyki, podobnie jak znaczenie bibliografii bieżącej i analitycznej rośnie w miarę rozwoju ilościowego piśmiennictwa i ruchu wydawniczego oraz wzrostu czytelnictwa i zainteresowań naukowych.

Nie dziwi zatem, że prace bibliograficzne nabrały w Polsce Ludowej nie spotykanego uprzednio rozmachu i zasięgu. I konieczność zbudowania poszerzonej bazy materiałowo-informacyjnej dla nauk historycznych ze względu na potrzeby nowoczesnej metodologii, i nie notowanych dotąd rozmiarów zmiany w stanie posiadania bibliotecznego podyktowały, jeśli idzie o bibliografię retrospektywną, konieczność założenia przy instytucji polonistycznej komórki, która by przygotowała dla historyka literatury starszych epok odpowiednią, na nowoczesnych zasadach opartą służbę informacyjno-bibliograficzną.

Nazwana Pracownią Bibliografii Staropolskiej komórka Instytutu Badań Literackich prezentuje dwa kierunki zainteresowań i prac: b i b l i o g r a f i c z n y i k s i ę g o z n a w c z y, stanowiące wszakże nierozdzieloną całość ze względu na nowe założenia i zadania bibliografii retrospektywnej.

„Bibliografia Polska” w układzie rzeczowym

Dostosowując tok prac do potrzeb i wytycznych w zakresie humanistyki sformułowanych niegdyś trafnie przez Piekarskiego, zsynchronizowano je z potrzebami Instytutu. Jednym z ważniejszych zadań w początkowym stadium jego prac było napisanie w przyszłości podręcznika historii literatury, zbudowanego - w części staropolskiej - w oparciu o poszerzoną oraz w odmienny sposób skomponowaną podstawę materiałową.

Odpowiedzią na dawne i nowe postulaty było duże przedsięwzięcie podjęte przez Pracownię, mianowicie przetworzenie mechanicznego układu /„Bibliografii Polskiej” Estreichera/ na - rzeczowy, obrazujący poszczególne dziedziny piśmiennictwa rozwijające się w Polsce w ciągu trzech stuleci książki drukowanej. Było to pierwsze i główne zadanie Pracowni, które wykonano w ciągu czterech lat.

System podziału „Bibliografii Polskiej” przedyskutowano z wybitnymi przedstawicielami polonistyki w osobach: prof. prof. B o r o w e g o, K r z y ż a n o w s k i e g o, P o l l a k a. Kryteria podziału starano się dostosować przede wszystkim do materiału, unikając tworzenia sztucznych klas nie dających się wypełnić. W rezultacie przyjęte zasady miały częściowo charakter merytoryczny /rzeczowy/ i częściowo formalny. A zatem, z jednej strony, szeregowano piśmiennictwo wedle dziedzin, a nawet zagadnień, jak np. filozofia, prawo, literatura piękna /z wyodrębnieniem m.in. dramatu i teatru/, historia, z drugiej zaś - np. panegiryki, druki prawno-państwowe, hebrajskie. W ten sposób wyodrębniono 14 zasadniczych grup, jak następuje:

- I. Filozofia
- II. Historia, geografia
- III. Polityka
- IV. Prawo
- V. Druki prawno-państwowe
- VI. Religia, teologia
- VII. Medycyna, przyroda
- VIII. Matematyka
- IX. Filologia
- X. Literatura piękna
- XI. Sztuka
- XII. Panegiryki
- XIII. Dysertacje
- XIV. Druki hebrajskie.

Z kolei niektóre z nich uzyskiwały dalsze stopniowanie podziału na pomniejsze zespoły piśmiennicze, tworząc w rezultacie uproszczony układ systematyczny. W ten sposób - przykładowo - dział I rozpada się na następujące grupy:

1. Prace filozoficzne sensu stricto, etyka, obyczajowość
2. Pedagogika: dzieła ogólne, podręczniki z różnych dziedzin
3. Szkolnictwo: opracowania ogólne oraz szczegółowe; dotyczące poszczególnych szkół w układzie alfabetycznym miejscowości.

Niezależnie od systematyki treściowo-formalnej całą kartotekę rozparcelowano na dwa zespoły chronologiczne: a/ wiek XV /występujący w minimalnej ilości/ i XVI, b/ wiek XVII i XVIII. Taki podział wynikał również z bieżących i ogólniejszych potrzeb: piśmiennictwo epoki Odrodzenia wyodrębnia się w dziejach naszej literatury tak wyraziście - stanowiąc ilustrację i wynik znakomitego rozkwitu kultury, języka i twórczości narodowej - że zasługuje w pełni na specjalne wyodrębnienie. Wzmoczone w latach 1952 i 1953, w związku z sesją PAN, zainteresowania okresem polskiego Renesansu w pełni usprawiedliwiały tego rodzaju linię podziału.

Wykonana kartoteka rzeczowa na pewno nie ukazuje idealnego obrazu stanu piśmiennictwa w poszczególnych grupach, a tym samym nie może w pełni zadość uczynić potrzebom naukowo-informacyjnym tych, którzy rejestrują dorobek historyczny poszczególnych dziedzin. Nikt nie ma co do tego złudzeń. Kartoteka IBLowska nie może zastąpić bibliografii specjalnych, lecz znakomicie ułatwia ich przygotowanie stwarzając punkt wyjścia do dalszych szczegółowych poszukiwań oraz dostarczając podstawowych informacji dla różnorodnych kwerend w odniesieniu do staropolszczyzny.

Jeżeli dla jakiegokolwiek zagadnienia szerszego, którego nie są zdolne zaspokoić estreicherowskie hasła przedmiotowe, trzeba było dawniej czytać ponad 20 tomów trzeciej części „Bibliografii Polskiej”, tudzież np. zbierając materiał do dziejów dramatu wertować tysiące pozycji z zakresu przyrody lub medycyny, by wynaleźć potrzebne informacje, to obecnie ten wielki wkład czasu i wysiłku pomnożony wielokrotnie przez liczbę poszukujących zostaje w znakomitej części zredukowany do przejrzania kilku pudeł kartoteki w odpowiednim dziale piśmienniczym.

Toteż nieomal wszystkie obecnie podejmowane przedsięwzięcia

w zakresie retrospektywnych bibliografii specjalnych rozpoczynają się od penetracji kartoteki Instytutu.

Inny cel osiągnięty przy tej pracy to p r z y b l i ż o n e zobrazowanie „statystycznego” dorobku w poszczególnych dyscyplinach uprawianych w dawnej Polsce; nie trzeba specjalnych obliczeń ani statystyk, by patrząc na stojące obok siebie pudła zauważyć, w jakich kierunkach rozwijała się twórczość i zainteresowania w poszczególnych okresach naszej literatury. Jest to nader ciekawy materiał, który po dodatkowym retuszu redakcyjnym przeprowadzonym przez Pracownię może służyć za temat do specjalnego opracowania przez historyków kultury.

Pierwsze zadanie Pracowni dotyczyło bibliografii ogólnej, po jego wykonaniu przedstawiono prace na bibliografie specjalne: osobowe i zagadnieniowe.

Bibliografie osobowe: Modrzewski

W zakresie bibliografii osobowych wykonano bibliografię podmiotową /dzieł/ i przedmiotową /opracowań/ Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Dobór tego tematu wypłynął także z atmosfery ożywienia studiów nad Odrodzeniem, którego jednym z największych reprezentantów zajęliśmy się przede wszystkim.

Bibliografia ta należy do bardzo rzadko u nas spotykanego typu, zawiera bowiem adnotacje o charakterze referująco-krytycznym. Dlatego służy również w pewnej mierze jako pole doświadczalne do rozwiązywania trudnych problemów metodycznych. Praca znajduje się w ostatnim stadium przygotowania do druku /autor: I. R o s t k o w s k a/.

Po jej zakończeniu przyjdzie kolej na dalsze bibliografie osobowe czołowych pisarzy staropolskich, w powiązaniu z akcją edytorską Instytutu Badań Literackich. Przewiduje się w pierwszej kolejności opracowanie twórczości Reja i Bielskiego, tym razem potraktowane jako spisy załącznikowe do edycji „Opera Omnia” tych autorów, przygotowywanej w ramach Biblioteki Pisarzy Polskich.

Bibliografia dramatu staropolskiego

W zakresie zagadnieniowym opracowuje się bibliografię dramatu staropolskiego, co znów wiąże się częściowo z akcją edy-

torską Instytutu, przede wszystkim jednak z wielkim warszta-
tem naukowym w tej dziedzinie J. L e w a ń s k i e g o, który
przygotowuje do naszej publikacji część dotyczącą przekazów rę-
kopiśmiennych oraz służy radą w partii dotyczącej materiału dru-
kowanego, zbieranego pod kierunkiem W. K o r o t a j a. Zasięg
chronologiczny materiału rozległy: od średniowiecza do końca
okresu „staropolskiego”, tzn. do r. 1764.

Metoda opisu, składającego się znów z dwóch części: 1/opisu
zabytku i jego zawartości, 2/ literatury dotyczącej obiektu,
uwzględnia wszelkie elementy, które mogą zainteresować zarówno
historyka literatury, jak i historyka dawnego teatru, a więc
np. gatunek i rodzaj utworu /dramat, moralitet, sielanka udra-
matyzowana, program szkolny itd./, czas i miejsce wystawienia,
źródło pomysłu, podział, występujące osoby, lakonicznie podana
treść itd. Sądzymy, że „Bibliografia dramatu” będzie wyczerpu-
jącym przewodnikiem po tej dziedzinie, która ściągą obecnie na
siebie wiele uwagi. Prace nad „Bibliografią”, przewidzianą na
dwa duże tomy /tom I - utwory dramatyczne „pełne”, zachowane
oraz znane tylko ze wzmianek w dawniejszej literaturze, tom II
- programy i intermedia/, potrwać jeszcze dwa lata. Na mar-
ginesie prac bibliograficznych wykonano jako kartotekę pomocni-
czą zestawienie opracowań historii literatury typu podręcznik-
wego, ponieważ nasza nauka polonistyczna nie dysponuje dotąd
takim spisem; poszukiwanie w tym materiale i wydobycie potrzeb-
nych informacji dla naświetlenia popularności i wpływu określo-
nego pisarza było znacznie utrudnione.

W ten sposób przedstawia się jeden zakres działania Pracow-
ni Bibliograficznej. Z kolei wypadnie przedstawić drugi - księ-
goznawczy.

Prace księgoznawcze

Bez znajomości procesów technicznych w produkcji dawnej księ-
ki, jej składników, rozwoju drukarstwa i bibliotek nie podob-
na prowadzić prac bibliograficznych, w których operuje się tzw.
starymi drukami. Bibliograf bowiem nie tylko ustala takie ele-
menty rozeznania materiałowego i jego opis, jak autorstwo, re-
dakcja tekstów w poszczególnych wydaniach, stosunek przekładu

do oryginału itd.; winien on również umiejętnie rozwiązywać tego rodzaju niewiadome, jak: wydawnicze, drukarskie, chronologiczne. Tutaj potrzebna jest wiedza księgoznawcza, bez której nie mogą sobie poradzić pracownicy zajmujący się bibliografią starszego okresu. Z tego też względu m.in. księgoznawstwo wchodzi do rodziny nauk pomocniczych historii literatury.

Księgoznawczy kierunek zajęć Pracowni rozwinął się ze skromnego początkowo zadania: zindeksowania „Estreichera” /część III/ pod kątem oficyn drukarskich, co miało służyć do skorygowania zestawu firm typograficznych podanych w VIII tomie „Bibliografii” oraz do ułatwienia ustaleń bibliograficznych. Wkrótce jednak okazało się, że prawe z zakresu historii drukarstwa, które tu służyły pomocą, nie są wystarczające. Nic dziwnego, „klasy” dzieła Bandtkiego, Lelewela liczą ponad 100 lat i wymagają nowego ujęcia. Tak narodziła się myśl ponownego przedstawienia dziejów książki w Polsce, którego pierwszym etapem ma być publikacja „Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII w.”. Nie będzie to historia w ścisłym tego słowa znaczeniu, ponieważ w okresie powstawania dzieła nowe ujęcia historyczne nie były jeszcze wprowadzone przez „zawodową” dyscyplinę naukową, nie mogli więc kusić się o nie księgoznawcy. Nasi „Drukarze” przyniosą zatem bardzo obszerne **opracowania**, ale w typie encyklopedyczno-słownikowym, uszeregowane wedle nazw osób.

Wobec ogromu materiału wydało się rzeczą słusniejszą, zmierzając do publikacji, podzielić go wedle kryterium geograficzno-politycznego odpowiadającego podziałowi dawnej Polski. W ten sposób całość mieścić się będzie w 6 zeszytach:

1. Małopolska właściwa
2. Śląsk
3. Wielkopolska i Mazowsze
4. Prusy Królewskie i Książęce
5. Wielkie Księstwo Litewskie
6. Małopolska: Ziemie Ruskie.

Do chwili obecnej opracowano w całości ostatnie dwa zeszyty, dalsze z dużą liczbą gotowych artykułów czekają na wykończenie, które nastąpi do końca 1958 roku.

„Drukarze” przyniosą nowe naświetlenie stosunków wydawniczych

w Polsce, twórczości i geografii piśmienniczej pokazanej od strony „producenta” książki. Stać się więc powinni pomocą w badaniach polonisty i historyka kultury.

Schemat układu artykułów przewiduje następujące punkty: krótki biogram, omówienie działalności wydawniczo-typograficznej, omówienie działalności na innym terenie /księgarskim, introli-gatorskim, literackim/, wreszcie - literatura dotycząca danej postaci. Niezależnie od podstawowych artykułów osobowych publikacja będzie zawierała „hasła” podające treściwy przebieg dziejów drukarstwa w poszczególnych miejscowościach; hasła te traktujemy jako przewodnie i pomocnicze.

Praca nie podaje pełnego zestawienia produkcji ośrodków drukarskich, atoli trudno sobie wyobrazić, by tego rodzaju publikacja mogła podjąć się zadania przerastającego możliwości techniczno-wydawnicze; gdyby uwzględnić postulat dotyczący wykazów produkcji, „Drukarze” osiągnąć by powinni rozmiary podobne „Bibliografii” Estreichera!

Wydawnictwa

a/ „Polonia Typographica Saeculi Sedecimi”

Wobec tego, co się powiedziało wyżej, pełne monografie tłoczni w Polsce - przynajmniej XVI wieku - przesuwają się do odmiennego typu opracowań, które skupi w sobie wznowiona seria pod podanym tytułem, zapoczątkowana przed wojną przez K. Piekarskiego. W przygotowaniu wydawniczym znajduje się obecnie zeszyt poświęcony tzw. „pierwszej” drukarni Floriana Unglera /1510-1516/.

b/ „Książka w Dawnej Kulturze Polskiej”

W ramach działalności naukowej na terenie księgoznawstwa Instytut Badań Literackich oraz Biblioteka Narodowa wydają serię prac z tego zakresu pod powyższym tytułem. Seria nie zacieśnia się tylko do prac historycznych, obejmuje również teoretyczne, źródłowe i bibliograficzne, jeśli dotyczą dawnej książki. Przy czym kryterium chronologiczne jest tu znacznie liberalniejsze, nie ogranicza bowiem tematyki do ram okresu staropolskiego. Pierwszy inauguracyjny tom zawiera szereg studiów poświęconych pamięci Kazimierza Piekarskiego, któremu

polskie księgoznawstwo zawdzięcza szereg cennych, wzorcowych prac oraz wytyczenie nowych metod i zadań. Do chwili obecnej wyszły następujące tomy:

1. „Studia nad książką poświęcone pamięci K.Piekarskiego”. 1951.
2. K.B u d z y k: „Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa”. 1948.
3. K.B u d z y k: „Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce”. 1951.
4. J.R u d n i a k a: „Biblioteka Ignacego Potockiego”. 1953.
5. J.K o r p a ł a: „Zarys dziejów bibliografii w Polsce”. 1955.
6. E.C h w a l e w i k: „Exlibrisy polskie XVI i XVII w.” 1955.
7. A.L e w i c k a-K a m i ń s k a: „Renesansowy księgozbiór M.Czepla w Bibliotece Jagiellońskiej”. 1956.
8. M.Ł o d y ń s k i: „Materiały do dziejów polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim /1807 - 1831/. 1958.

Serię redagują K.B u d z y k i A.G r y c z o w a. Nawiasem warto dodać, że tom V serii /J.K o r p a ł a: „Zarys dziejów bibliografii w Polsce”/ został przełożony na język niemiecki i wydany w Lipsku z inicjatywy tamtejszego Instytutu Bibliograficznego.

Skład osobowy Pracowni:

Kierownik: prof. Alodia Gryczowa

Adiunki: Władysław Korotaj, Wojciech Krajewski, Anna Mańkowska, Irena Rostkowska; st. asystenci: Tadeusz Bieńkowski, Krystyna Korotajowa, Jadwiga Szwedowska, Magdalena Szymańska; asystenci: Helena Bielak; prace zlecone: Bogumiła Czaplicka, Zofia Faryna.

Wskazówki do korzystania

Pracownia jest dostępna dla użytkowników w godzinach od 9 do 14; z materiałów kartotekowych /kartoteka działowa, indeksy drukarzy, osób, którym dedykowano dawne książki itd./ można ko-

rzystać po porozumieniu się z kierownictwem Pracowni i po zgłoszeniu zobowiązania, że pokwitowanie z korzystania będzie uwi-
docznione w razie publikacji pracy.

KARTOTEKA BIBLIOGRAFICZNA ZAWARTOŚCI LITERACKIEJ CZASOPISM POLSKICH XVIII-XX W.

Bieżącą i retrospektywną bibliografię literacką - poza Sta-
ropolską i bibliografią zagadnień specjalnych - reprezentują w
Instytucie Badań Literackich: Pracownia warszawska retrospektywnej
bibliografii literackiej zawartości czasopism, Pracownia poz-
nańska bieżącej bibliografii literackiej i Zespół krakowski bi-
bliografii literackiej druków zwartych. Niniejszy szkic infor-
macyjny dotyczy pierwszej z wymienionych pracowni.

Początek prac nad bibliografią literacką czasopism polskich
/do r. 1939/ sięga czasów znacznie poprzedzających powstanie In-
stytutu Badań Literackich. Inicjatywa i pierwsze etapy wyko-
nania przypadają na lata okupacji i wiążą się z przedsięwzię-
ciem indywidualnym dra Adama B a r a w Bibliotece Jagielloń-
skiej. Nie próbując odpowiedzieć na pytanie, ile czasu wyma-
gałoby doprowadzenie takiego przedsięwzięcia jednostki do ja-
kiegoś wyraźnego etapu, nawet przy ograniczonym zasięgu opra-
cowywanych źródeł - wystarczy stwierdzić, że w roku 1948 In-
stytut Badań Literackich przejął warsztat bibliograficzny dra
A. Bara ze słuszną intencją oparcia pracy na stworzonym ad hoc
zespole. Odtąd ponad 10 osób liczący zespół pracowników IBL
pod kierownictwem dra A. Bara planowo bibliografował zawartość
literacką czasopism reprezentowanych w zbiorach bibliotek kra-
kowskich /Biblioteka Jagiellońska, Czartoryskich, Akademii/.

Po 5 blisko latach zespołowej pracy zakończono bibliografo-
wanie treści literackiej czasopism w bibliotekach krakowskich
i powstała w rezultacie tych prac kartotekę bibliograficzną prze-
niesiono do Warszawy. Moment ten stał się początkiem nowego
etapu prac nad kartoteką, nie tylko z uwagi na ilościowe zwięk-
szenie podstawy źródłowej; po wyeksploatowaniu zbiorów czaso-
pism w bibliotekach krakowskich przyszła kolej na analogiczne